

EŞREF ALÎ (TEHÂNEVÎ) TÂNEVÎ'NİN REFORMİST DÜŞÜNÇESİNDE TASAVVUF ¹

Şâh Muînuddîn el-Hâşimî*

Cüneyd Ahmed el-Hâşimî*

Çev: Yakup Yüksel*

Muhammet Ali Tekin*

Yenilik, ümmetin ıslâhı, dinin doğru anlaşılmasının ihyâsı, nebevî ilimlerin neşri, hayatın ve döneminin düşünce yapısındaki aktivite ve canlılığın yinelenmesi, siyasi İslam teorisine dair güçlü ve dinamik İslam devletinin kurulması için büyük gayretler sarfetmesi, tasnif ve te'lif, araştırma, öğretim, halifelerin terbiyesi, yetkin adamların çıkarılması, yetenekli müellif ve iyi davetçi bir neslin meydana getirilmesi, İslamî yapının korunması ve Hindistan'daki cahiliye geleneklerinin kirlerinden, insanlara kitap ve sünnetin

¹ Bu makale Pakistan İslamabad'da iki akademisyen tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır. "Eşref Ali Tânevî'nin Reformist Düşüncesinde Tasavvuf" başlığı altında ele alınan bu çalışma Hint Alt Kıtası önemli âlimlerinden olan Eşref Ali Tânevî'nin tasavvufla ilgili düşüncelerini konu edinmektedir. Yaşadığı dönemi eserleri ve çalışmalarıyla etkileyen bu alimin birçok konuda çalışmaları mevcuttur ve etkileri günümüze kadar da ulaşmıştır. Onun ilmî yönünü ele alan birçok çalışma yapılmıştır. Tasavvufla ilgili görüşlerini en güzel şekilde özetleyen bu çalışma da onlardan birisidir. Dilimize kazandırılmasının faydalı olacağı ve alana yeni bir bakış açısı kazandıracağı hedefine matuf olarak makaleyi yazan hocalardan şifâhi izin de alınarak tercüme edilmiştir. Tercümede metnin aslını koruma konusunda gerekli hassasiyet gösterilmiştir. Bununla birlikte tarafımızca gerekli yerlerde dipnotlar konulmuş ve bazı değerlendirmelerle makale zenginleştirilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Câmîatü Allâme İkbâl, Arap Dili ve İslâmî Araştırmalar Fakültesi, İslâmâbad, Öğretim Üyesi.

* Yrd. Doç. Dr., Câmîatü'l-İslâmî el-Âlemî, İslâm Araştırmaları Fakültesi, İslâmâbad, Öğretim Üyesi.

* Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, yyuksel@nku.edu.tr

* Öğretim Görevlisi, Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, Öğrt. Görevlisi, matekin@nku.edu.tr

öğretilmesinin ihmali ve medeniyetler ayrımı diye adlandırılan Hinduizm kültürüyle iç içe yaşamaları neticesinde İslam'a sonradan giren putçuluk inançlarından temizlik, Tânevî'nin gerçekleştirmesi ve ortaya koymasını Yüce Allah'ın muvaffak kıldığı bu gibi kıymetli izler ve büyük işlerin alanı geniş ve sadece kendi çağdaşları arasında değil Hindistan'da imam Dihlevî'den sonra geçmiş asırlardaki âlimler ve müelliflerin tamamı dahil benzeri olmaması yönüyle çeşitli alanlarda söz konusu olmuştur. Allah'ın (bu hususlarda) onu muvaffak kılmasından sonra -muhtemelen bunun sebebi- bu muhteva ve kapsam, yüksek özverisi, toplumu eğitmedeki hassasiyeti, Allah'ın kendine özel kıldığı ve takdir ettiği terbiye ve ıslâha dair özel metoduna bağlıdır.

Reformist güzel yenilikçi gayretlerinden ötürü geniş Hint diyarında Tânevî "sâniü't-tağyir" değişikliğin bânisi kabul edilmiş ki hakîmü'l ümme ve müceddidü'l-milleti bi'd-diyari'l-Hindiyye ünvanını kazandı. O, bundan ötürü Hint alt kıtasında dini ıslah ve İslâm Düşüncesi Tarihi konusunda araştırmacılar tarafından bir alan çalışmasını hak etmiştir.

1. Şeyhin Dört Tasavvuf Silsilesine İntisâbı

1299/1881 yılı Diyoğend'de Tânevî eğitim-öğretimi sırasında yazışma yoluyla el-Hâc İmdâdullah (ö. 1317/1889)² bey'at etme onuruna sahip olmuştur. Şeyh Tânevî eğitimini tamamladığında hac için ziyarete gitti, haccını yaptı ve ziyaretlerde bulundu. Sonra Şeyh'ine varıp sülûk bey'atinde bulunup bir müddet yanında kaldı ve onun sohbetlerinden istifade etti. Sonra Hindistan'a, talebelere ders vermek, zikir ve evrâd türü meşguliyetiyle birlikte faydalı olmak üzere Kampur'daki Câmiu'l-ulûm medresesine döndü. Nihayet onda tasavvufi bir hal söz konusu oldu. Kalbinde şeyhine özlem duygusu canlandı, şevk ve ızdırap onu kuşattı, öğretim faaliyetlerini bıraktı ve

² Hayatı için bkz. Faruqı, Nisâr Ahmed, "İmdâdullah Tehânevî", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 223.

ikinci kez Hicaz'a yola çıktı. Altı ay kadar şeyhinin yanında kaldı ve ondan bir an bile hiç ayrılmadı. Güçlü istidadı, şeyhine olan son derece mükemmel ilgisiyle o, bu kısa sürede şeyhinin sîretinin tecelli ettiği ve ahlakının yansıdığı ayna gibi oldu. Öyle ki o kendi diyarında ibadeti, zühdü, takvası, vera'ı ve güzel eğitim ve öğretimiyle tanınır oldu.³

Şeyhi ona vatanı Tanebon'a dönmesini ve oradaki zâviyesi (Zâviyetü'l-Hâc İmdâdullah el-Ma'rufe bi Dükkâni'l Ma'rife) İmdâdiye Hankâh diye isimlendirilen yerden ayrılmamasını tavsiye etti.⁴ Şeyh Hindistan'a tekrar döndü ve Tânebon'a gitti. Bu, 1315/1897 yılı Safer ayında oldu. Sonra vatanında 1362/1943 yılında vefat edinceye kadar bu zâviye'de kalmaya devam etti⁵

Sûfi tarikatlere intisabına gelince o, Nakşibendiyye⁶, Çiştîyye⁷, Kâdirîyye⁸ ve Sühreverdiyye⁹ tarikatlerine bağlanmıştır. Bu, Şeyhi el-

³ eş-Şîrvânî, Vekîl Ahmed, Hayâtü Hakîmi'l-Ümme, el-Hasen Dergisi, "eş-Şeyh Eşref Ali", Özel sayı Ekim-Kasım 1987. c. I, s. 50; Rahmetullah en-Nedvî, Eşref Ali Tehânevî, Hakîmü'l-Ümme ve Şeyhu Meşâyihî'l-Asri fi'l-Hind, Dâru'l-kalem, Dımaşk, 1427/2006, s. 95.

⁴ Tânevî, Necmü'l-Hasen, "Eşref Ali Tânevî: Min Tâifeti'l-Evliyâ", Özel sayı Ekim-Kasım 1987, c. I, s. 6-8.

⁵ el-Meczûb, Hoca Azîz el-Hasen, Eşrefü's-sevânih, İdâretü te'lifati eşrefiyye, Multan, Pakistan, Ekim 1985, II, 48.

⁶ Muhammed b. Muhammed el-Buhârî Behâüddîn Hoca Nakşibend'e dayanan tasavvufî bir tarikattir. Meşhur Sûfi Emir Külal'dan ders almıştır. Hicri 791/1388 yılı Rebiülevvel ayı'nda vefat etmiştir. Bkz. el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurrauf, et-Tabakatü'suğra, thk. Muhammed Edîb el-Cârid, Dârü sâdir, Beyrut 1999, IV, 238.

⁷ Çiştîyye tarikati bu tarikatın imamı Şeyh Muînuddîn Hasen es-Sencerî, (ö. 662/1263)'ye nispet edilmektedir. Bkz. el-Hasenî, Abdulhay, es-Sekâfetü'l-islamiyye fi'l-Hint/Meârifü'l-avârif fi envâi'l-ulûmi ve'l-meârif, Mecmeu'l-lügati'l-Arabiyye, Dımaşk, 1983, s. 180

⁸ Bu tarikatın dayandığı kimse Abdulkadir Geylânî'dir (ö.561/1166). Dört kutuptan biridir. Geylan'da doğmuş ve Bağdat'ta vefat etmiştir. Hadis dersleri almış ve Ebû Saîd el-Mahremî'den de fıkıh okumuştur. Bkz. el-Mevsûatü'l-Arabiyye el-Müeyssere, Editör, Muhammed Şefik Garbâl, Dârü's-Şa'b, Kahire 1965, I, 681.

⁹ Sûfi, şafii, fakih olan Ebû Hafs Ömer (ö.631/1234)'e nispet edilen tasavvufî bir tarikattir. O Fars'ta sühreverd'de doğdu. Amcası Ebû Necîb Abdulakhir'in elinde yetişmiş ve ondan tasavvuf almıştır. Birçok eseri vardır. Avârifü'l-me'arif onlardan

Hâc İmdâdullah el-Muhâcir el-Mekkî'nin bu dört silsileyi toplamış olmasındandır. Şeyhi ona bu tarikatlerin tamamının hil'atini vermiştir. Tânevî reformist eğitim metodunda bu dört silsileyi bir arada tutmuştur.¹⁰

Tânevî'nin seçtiği tarikat şeriatın tâ kendisidir. Çünkü o tarikatte; nefislerin terbiyesi ve tezkiyesi, rezilliklerden arınma, şeriatî garrâda emredilen faziletlerle süslenme vardır. Şeyh tarikat ve şeriatî bir arada tutmuştur ve tarikati şeriatin hizmetçisi kılmıştır. Tasavvuf ve sülûku bid'atlerden, hurafelerden ve tasavvuf erbabının merasimlerinden temizlemiş ve bu alanı yapışmış bidatlerden ve fazlalıklardan döneminin insanı için yenilemiştir. Tânevî şöyle demektedir: Şeriatte câiz olmayan şeylerin tamamı sûfiler nezdinde aynı şekilde hatadır. Çünkü sûfiler şeriatin caddesinden ve sınırlarından çıkmazlar. Onlardan kim şeriatin sınırlarından çıkmışsa tasavvufu kaybetmiştir.¹¹

2. Tasavvuf Alanındaki Yenilikçi Konumuna Dair Dönemi İnsanın İtirafı

Tânevî, Hint Alt Kıtası âlimleri arasında seçkin ilmî bir konuma ulaşmıştı. Bunun delili çağdaşları ve onlardan sonra gelen öncü âlimlerin ve liderlerin bu büyük âlimi vafettikleri ifadeleridir. O, sadece büyük âlimler için kullanılan birçok lakaplar ve ilmî vasıflara sahip olmuştu. Muhaddis Kevserî, *Makâlâtü'l- Kevserî* (adlı) kitabında, sünnet ilimlerine dair sorumlulukları yüklenme konusundaki devraldıkları nöbetten bahseden makalesinde ondan son derece övgüyle bahsetmiştir. Kevserî, Hindistan ve Pakistan âlimlerinin gayretlerine ve son asırlardaki sünneti mutahhara'ya

biridir. Bu eser sufilerin hayat hikayelerini ve sülûklerine dair usullerini, ilimlerini, amellerini, makamlarının ve hallerinin vasıflarını ele alan sufi eserlerin en önemlilerindedir. Bkz. age, I, 1036.

¹⁰ Ârifî, Abdulhay, et-Tehânevî ve meşrebuhu fi's-sülûk ve't-Tasavvuf, Mecelletü'l-Hasen, Tehânevî Özel sayısı, Ekim-Kasım 1987, I, 464.

¹¹ Tânevî, Eşref Alî, İmdâdü'l-Fetâvâ, İdarâtü te'lifâti evliyai Diyobend, Hint, ts, V, 150.

hizmet hususundaki etkilerine ve onuncu asırdan günümüze kadar sünnet ilimlerindeki sorumluluğa dair desteklerine işaret ettikten sonra şöyle demiştir: Aynı şekilde, tek allâme, biricik uzman, Hint diyarında şeyhlerin şeyhi, sayıları yaklaşık irili ufaklı beş yüze kadar ulaşan eser sahibi, rabbâni alim de bu işlerle ilgilenmiştir. O, Hint diyarının bereketidir. Hint âlimleri arasında yüksek bir konuma sahiptir ki ona “hakîmü’l-ümme” lakabı verilmiştir.¹²

Âlimlerden ve büyük şeyhlerden çoğu onu hicri on dördüncü asrın “müceddidü’l-milleti’l- İslâmîyyeti bi’d-diyari’l-Hindiyye”/Hint diyarında İslam milletinin müceddidi ve başkaları da müceddidü’l-muâşera kabul etmişlerdir.¹³

Nitekim Tânevî’ye aynı şekilde muhyî’s-sünne lakabı verilmiştir.¹⁴ Seyyid Süleyman Nedvî de hâfizu’l-hadîs olarak kabul etmiştir.¹⁵ Abdulfettâh Ebû Gudde onu şöyle diyerek övdü: Hicri 1362 yılında vefat eden bu Hindistan Şeyhi Mevlâna Hakîmü’l-ümme Eşref Alî Tânevî seksen bir yıllık ömrünün yaklaşık kırk yılında eserleri bini aşmıştır. Bu da Allah’ın dilediğine verdiği bir lütfudur.¹⁶ *Terâcîmü sitte min fukahâi’l-alemi’l-İslâmî* kitabında şöyle der: Dünyada şu asrımızda en çok te’lif sahibi Hakîmü’l-ümme eş-Şeyh el-Fakîh el-

¹² Kevserî, Muhammed Zâhid, Makââtü’l-Kevseri, (Mukaddime Ahmet el-Hayri), Matbaatü’l-envâr, Kahire, 1372, s. 75.

¹³ Hint Alt kıtasında muaşeretin islahı, sünnetin ihyası ve dini yenilenme yönünden Allah’ın kendisini ulaştırdığı bu özel konumunu anlatan akran ve çağdaşlarından olan büyük alimlerin sözleri için bkz. el-Meczûb, Eşrefü’s-sevânih, IV, 149-191; münşi Abdurrahman, Sîretü Eşref, İdâretü Neşri’l-meârif, Multan, Pakistan 1956, s. 416-426; Sîretü Eşref, Mecelletü’l-Hasen, Özel Sayı Ekim-Kasım 1987, I, 72-73; en-Nedvî, Advâün ale’l-harekâti’l-İslamiyyeti ve’d-deavâti’l-diniyyeti ve’l-ıslahiyyeti ve merâkizihe’l-ilmîyyeti ve’t-terbeviyyeti fi’l-Hint, el-Mecmeu’l-silami el-İlmi, Luknov, 1416/1995, s. 28-29; eş-Şirvânî, Vekil Ahmed, Eşrefü’l-makâlât, Meclisü siyaneti’l-müslimin, Lahor, Pakistan, 1416/1995, s. 35-36.

¹⁴ el-Arifî, Muhammed Abdulhay, Şemâilüt-Tehanevî, Mecelletül-Hasen, Özel sayı, Ekim-Kasım 1987, I, 81-82.

¹⁵ Şirvânî, Eşrefü’l-makâlât, II, s. 46.

¹⁶ Ebû Gudde, Abdulfettah, Kîmetü’z-zemen inde’l-ülema, Mektebü’l-matbuât el İslamiyye, Haleb, Darü’l-beşâiri’l-İslamiyye, Beyrut, 2002, s. 82.

Âbid ez-Zâhid Mevlâna eş-Şeyh Muhammed Eşref Alî et-Tânevî'dir.¹⁷

Zafer Ahmed el-Osmanî *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs* kitabında şöyle demiştir. Zamanının ilmîn ve amelin sultanı, hedeflerini gerçekleştiren, sahibu âyât hakîmü'l ümmeti'l Muhammediyye, müceddidü'l-milleti'l-İslamî, eşrefu'l-evliyâi'l-kâmilin, rüsûh sahibi âlimlerin öncüsü, takvalı, tertemiz, muhaddis, müfessir, fakîh, veli, efendim şeyh, hâfız, sika, sebt, allâme, mevlâna Eşref Alî Tânevî, zamanında mutlak hucetullâh ki üstün zekâsı ve büyük bilgeliği karşısında yeryüzü âlimleri boyun eğdiler.¹⁸

Seyyid Süleyman en-Nedvî çeşitli hizmetlerine işaret ederek onun ilmî konumu hakkında şöyle der: Hakîmü'l-ümme Mevlâna Eşref Alî'nin füyûzâtı, ilmî ve dini bereketleri farklı farklıdır.

Kur'an'ın manalarına dair mütercim, tecvîd uzmanı, müfessir, Kur'an ilimlerinin ve hikmetlerinin açıklayıcısı, onun etrafındaki şüpheleri ortadan kaldıran, muhaddis, hadise dair sırların ve nüktelerin açıklayıcısı ve fakîhtir ki binlerce fikhî meseleye cevap vermiş ve modern problemleri çözüme kavuşturmuş, tam bir tedbir ve temkinle bütün bunları fetvaya bağlamıştır. O bir hatip ve vâiz idi. Me'sur hutbeleri bir araya getirmişti. Vaazlarının yüzlercesini de neşretmişti. O bir sûfi idi ki tasavvufun sırlarını keşfetmiş ve kapalılıklarını açığa çıkarmıştır. Tarikatla şeriat arasındaki olan kadîm tartışmayı durdurmuştur. Her ikisini de tek bir akımda bir araya getirdi. Binlerce kişinin kendisinden istifade ettiği ve irşadını istediği kâmil bir mürşiddi. O, ümmetin ıslah edicisidir ki ümmetin yüzlerce kusurunu düzeltmiştir. Onun eserleri Hindistan'ın tamamına yayılmıştır. Onun musannefâtıyla binlerce müslüman ıslah imkanı bulmuştur. O

¹⁷ Ebu Gudde, Abdulfettah, Terâcimü sitte min fukehai'l-alemi'l-İslamiyyi, Mektebü'l-matbuât el-İslamiyye, Haleb, Darü'l-beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1997, s. 28.

¹⁸ El-Osmanî, *Kavâid fî ulûmi'l-hadis*, tkh. Abdulfettah Ebu Gudde, İdârâtü'l-Kur'an ve'l-ulûmi'l-İslamiyye, Karaçi, s.19.

musannefâtın birçoğu İngilizce, Bangledeşçe, Kucaretçe ve Sindçe dillerine tercüme edilmıştır.¹⁹

Seyyid Süleyman en-Nedvî şöyle der: Her asrın müceddinin şahsiyetine o asrın ulaştığı güzelliklerin en yücesi ve faziletliyi yansır. Bu söz doğru olarak kabul edildiği zaman, ilmî, kültürel ve dini üretimlerin bolluğuna uyumlu olarak -ilim meclislerinin yaygınlaşmasına ilaveten- basılmış eserlerin yayıldığı dördüncü asır, Hanif şeriatın zıddına fikirlerini yaymak için bâtil ehli için de alan açmıştır. Bu ilmî asrın bütün güzelliklerini temsil eden asrın müceddidi Tânevî'nin ortaya çıkmasına uygun oldu. Şeyhin ismi, ilmî üretimlerinin, yaşadıkları hayatlarının senelerine kıyaslandığında hayret uyandıran ve şaşkınlık veren farkın söz konusu olduğu müslüman ileri gelenlerin yer aldığı listenin başındadır.²⁰

Ebü'l-Hasen Alî en-Nedvî, Dâru'l-Ulûm'un ilmî ve dinî hizmetleri, Hint toplumuna olan te'siri hakkında konuştuğu bir yerde: Diyobend Dâru'l-Ulûmu'nun yetiştirdiklerinden birisinin ki o eş-Şeyh Eşref Alî Tânevî'dir. Sahih akidenin yayılması, nefislerin ıslahı, ahlakın tehzibi, Allah'a davet hususlarında büyük bir payı vardı. Tek başına kompleks büyük ilmî çalışmayı yapmıştır. Sekiz yüzü aşan kitap ve risaleler te'lif etti ve hakikaten bunlar da her tarafa yayıldı. Hint İslam toplumunu muhteşem etkiledi.²¹

Nitekim Abdu'l-Hay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır* kitabında şöyle der: eş-Şeyh, alim, fakih, vâiz, fazilet ve etkisiyle bilinen, müritlerin terbiyesi, talebelerin irşadı, nefsin kötülükleri ve şeytanın müdahalelerine muttali olma, bâtını hastalıkların ve psikolojik sorunların tedavisi hususunda riyaset kendisinde son bulmuştur.²²

¹⁹ Nedvî, ed-Da'vetü'l-İslamiyye fi'l-Hind ve Tatavvuruh, Mektebetü'n-nedveti'l-ulema, Luknov, Hindistan h.1378, s. 30.

²⁰ Bkz. ş-Şirvânî, Vekil Ahmed, Eşrefü'l-Makâlât, s.35-36.

²¹ Nedvî, age., s. 30.

²² el-Hasenî, Nüzhetü'l-Havâtır (el-İ'lâm bimen fi tarihi'l-Hindî min'el-Alâm) Dâru Arafât Berilî, Hindistan, 1413/1912, VIII, 65,67.

O (Şeyh Tânevî) muhakkık, alim, fakih, sufi, o, tedris, irşad, davet, bütün bunlar için yolculuk, çoğunluğu tefsir, hadis, kelim, mantık, akide ve tasavvuf alanlarında olmak üzere ilmî çalışması bin telifi aşan bol tasnif çalışmasıyla dopdolu bir hayat yaşamıştır.²³ Burada biz ihsana, ıslaha, parlak teccide dair en açık fikri eğilimlerini ve onun etkilerini tafsilatlı bir şekilde ele alacağız.

3. Şeyhin Reformist Eğitim Yönünde Odaklanmış Çabaları

Bilindiği gibi Hindistan, o diyarın felsefesinin, kültürünün ve edebiyatının yoğurduğu putçuluğun Allah'ın yeryüzünde en köklüsüdür. Ki tanrılar ve tanrıçalar, efsane ve hikayeler, tarihi ve dini olayları ve milli efsanevi kahramanları hatırlamak için bayramlar, dönemlik festivaller, panayırılar ve matem günleri yeridir. Bütün bunlar müslümanların hayatlarına ve adetlerine derin bir şekilde tesir etmiştir. Bu durum mütemadiyen onların tamamını kapsamıştır. Sultanların, hâkimlerin gevşekliği, ilk asırlardaki hadis ilmîne ilginin azlığı, bütün şehir, köy ve sokaklarda müslümanların birlikte komşulukları sebebiyle hak ile batıl birbirine karışmıştır.²⁴

Allah Teâlâ, şu son asırda Tânevî'ye davet emrini yerine getirmeyi, hakkı batıldan ve kabuğu özünden ayırt etmeyi bahşetti. İslamî yenilenme misyonunu en iyi şekilde gerçekleştirdi. Sahih ilmî yaydı. Hutbeler ve vaazlar verdiği gibi hacimli, etkin, özgün kitaplar te'lif etti. İnsanları sahih, arı duru akideye irşad etmek, sünnete ittiba ve bid'atlerden sakınma konusunda davet içerikli yolculuklar gerçekleştirdi. O, gezilerinde Hinduizm ayinlerini ve geleneklerini ve müslüman topluma sirayet etmiş İslam dışı ritüelleri amansızca kınıyordu. Ümmet ondan çok faydalandı, halk kitlelerinden oluşan binlercesi ve tamamı şirk kirlerinden kurtuldu. Üstad Ebü'l-Hasen en-Nedvî şöyle der: "O, inanç ve amelin ıslahı noktasında vaazlarıyla ve

²³ The encyclopedia of Islam, New edition, edited by an Editorial committee, Leiden, E.J. Brill 1979: P:701.

²⁴ Nedvî'nin el-Advâ kitabı 6 ve 7. sayfalardan alıntı yapılarak.

eserleriyle Allah'ın faydalandırıldığı rabbani âlimlerin büyüklerindendi, inanç ve amelin ıslahı hususunda kitapları ve vaaz meclisleri çok faydalı olmuştu. Müslümanlardan binlercesi kendisinden istifade etmişti. Sadece Allah'ın sayabileceği binlerce cahiliye adetleri ve geleneklerine, Müslümanların hayatlarına kafirlerle ve bid'at ehliyle uzun süre birliktelikleri sebebiyle, evlerine, sevinç ve hüznlerine kadar giren kökleşmiş merasim ve bidatlere karşı çıkmıştı”²⁵

4. Melfûzâtı (Sözlü Dersleri)

Ayrıca Tânevî İmdâdiyye tekkesinde her gün öğleden sonra umuma açık bir meclis düzenlerdi. Orada talebeleri, irşad isteyenler ve genel halk toplanırdı. Onlara vaaz eder, farklı sorularını cevaplar ve hiçbir konu kısıtlamasına gitmeksizin anlık konuşurdu. Bu meclislerde bulunanlardan bazısı onun faydalı konuşmalarını tedvîn etti. Böylece bu konuşmaları *melfûzât* ismiyle atmış iki ciltte kaydedilmiştir. Onlardan otuz iki cildi basılmıştır.²⁶ (Bu melfuzât) ilim, hikmet, lafifeler, nükteler, kıssalar, haberler, öğüt, ibret, ıslah, irşad, edeb, ahlak, tenkîd ve reddiye türlerinden nâdir olanları kapsar. Bu melfûzatta, selim dini bir zevkin oluşmasında ve salih amellere teşvik hususunda derin bir etki vardır.²⁷

Alemin güneşi üstad en-Nedvî onun meclislerinin keyfiyetine dair şöyle konuşur: “Onun meclisi, tezkiye ve ihsanın mana ve rumuzlarını, ilmî ve eğitime yönelik çalışmaları ve rabbani şeyhlerin kıssalarını anlattığı bir ilim, eğitim ve arınma meclisi idi. Şeyh et-Tânevî, seleften sâlihlerin ahvalini ve kıssalarını zikrettiğinde o meclisi tamamen bir huzur ve sekîne, bir sevinç ve güzellik atmosferi

²⁵ en-Nedvî, age, s. 28-29.

²⁶ en-Nedvî, age, s. 172.

²⁷ el-Osmanî, İ'lâü's-sünen, İdârâtü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslamiyye, Karaçi, Pakistan, I, 14.

kaplardı. Şeyhin bizzat kendisi sevinç hisseder, keyif alırdı ve yüzünde gülücükler açardı. ”²⁸

5. Eğitime Yönelik Reformist Yönteminin Bazı Temel Unsurları

Tânevî'nin eğitime yönelik reformist çabalarının yoğunlaştığı bazı şeyler vardır. Onlardan özellikle şunları zikredebiliriz:

5. 1. Kul Haklarına Son Derece Özen Göstermesi

O, reforma ve eğitime yönelik faaliyetinin dayandığı en önemli esaslarından. Şeyh her durumda tabilerini ve rehberliğine başvuranları hakların edasına teşvik ediyordu. Onun kul haklarına riayeti doğrusu insanların ibadete devam etmeleri, Allah'ı çokça zikretmeleri fakat kul haklarını ihmal, muamelatta çoğu konuda şeriate muhalif davranmaları gibi insanlardan söz konusu olan birçok hali müşahedesi sebebiyle kul haklarına daha çok dikkat eder (ve onu daha çok vurgulardı). Nitekim onun muâşerat adabının öğretilmesine gösterdiği önem, evrâdın, ezkârın ve diğer nafîle türü amellerin öğretilmesinden daha çoktur. Kendisi şöyle diyordu: “Benden veya arkadaşlarımdan birisi yüzünden bir kimsenin eziyet görmemesi için çok çaba sarf ederim. İster bu eziyet bedeni olarak; tartışma ve dövme veya mali olarak hakların gasbı ve haksız yemek içmek ya da şeref ve namusla alakalı olarak bir kimseye hakaret etmek ve arkasından çekiştirmek veyahut nefsi olarak bir kimsenin bir kişiyi sıkıntıya ve rahatsızlığa sokması veya onun hoşlanmayacağı bir şekilde ona davranması gibi. Bütün bunlardan bir şey meydana gelirse o hatadır ve hemen af talebende bulunması gerekir. Ben bu şeylere bunların dışındakilere verdiğim önemden daha çok önem veriyorum. Zahiren şeriate ters davranan birisini görsem de bu, bende elem türü bir acıya sebep oluyor. Ama hakların edası hususunda aldırış etmeyen birisini

²⁸ en-Nedvî, Rahmetullah, Eşref Ali Tânevî: Hakîmü'l-ümme, s. 121.

gördüğümde ise bu beni çok üzüyor. Ben de Allah Teâla'ya büyük günahlardan onu kurtarması için dua ediyorum.²⁹

5. 2. Kolaylık ve Esneklik

Kendisinin zorlaştırıcı değil kolaylaştırıcı, nefret ettirici değil müjdeleyici olması, vaazında, irşadında ve ıslâhi metodunda katı kalpli olmaması reforma ve eğitime yönelik faaliyetinin dayandığı en önemli esaslarındandı. Bu sebeptir ki toplum nezdinde sevilen birisi olmuştur. Her gurup ve farklı cemaatlerin seçkinleri etrafında toplanmıştır. Onlar içerisinde devlet memurları vardı. Yine onlar içerisinde doktorlar, müderrisler ve hukukçular, mühendisler, tüccarlar, bolluk içindeki zenginler ve darlık çeken fakirler vardı. O, onlara dinlerini düzeylerine, seviyelerine, mesleklerine ve kültürlerine göre kolaylaştırıyordu. Şeyh onlara ilişkilerini kesmemelerini ve dünyadan kopmamalarını emrediyordu. Ve kendileri için nefislerini hapsedtikleri bir zaviye edinmemelerini emrediyordu. Yine Şeyh, onlara çocuklardan, eşlerden, akrabalarından ve dostlardan uzaklaşmalarını salık vermiyordu. Servet sahibi zenginlere Allah'ın rızık olarak kendilerine verdiği hayırları, mallardan ve bol, huzurlu ve refah dolu hayata dair bahsettiğini terk etmelerini emretmiyordu. Bilakis onlar da yalnızca Allah'a kulluk bilincini ve nebevî sünnete tabi olmayı, Allah'ın nimetleri içerisinde sâlihlerin yolunu tercihi, Allah'ın kendilerine verdiği dünya hayrından faydalanmayı canlandırdı. Böylece o, Allah kendisine rahmet eylesin iki güzel şeyi bir araya getirdi ve Allah'a yakınlaşmanın en yüksek seviyesini elde etmek, huzur ve mutluluğun en yüksek konumuna ulaşmak için harika bir örnek, canlı bir misal sundu. Uygun bir vesileyle şöyle dedi: “Din oldukça kolaylaştırılmıştır. Çeşitli toplumsal sınıflara ve farklı mesleklere sahip olan bu insanların hepsi görevleriyle meşgul oluyorlar ve onları dine uymak ve Allah'ın şeriatine teslim olmaktan hiçbir şey onları engellemiyor, onlar görevlerini yapıyorlar ve sorumluluklarını Allah'ın emirlerine uymayı ve şeriatine tabi olmayı

²⁹ el-Osmanî, age., s. 17.

korumakla birlikte en mükemmel surette ve en ideal yolla yerine getiriyorlar. Sen onları, maişet temini ve rızkın elde edilmesi, Allah'ın lütfundan istenmesi hususunda rablerine, dinlerine ve şeriatlerine karşı görevlerini yapma konusunda karşılaşabilecekleri herhangi bir zorluğu çekmeksizin, kendilerini (bundan) alıkoyacak bir problemle karşılaşmaksızın meşguliyet içerisinde görürsün. Sonuç olarak hakkın vuzûha kavuşması ve gerçeğin açığa çıkmasından sonra sizden hiç kimse ma'zur görülemez. Ve sizler dinin esneklik ve kolaylığının alanını, yaşanılabilirliğini, beşer tabiatine bütünüyle uygun olduğunu, bütün gereksinim ve ihtiyaçlar konusunda insanlık alemi için uyumlu olduğunu iyice hissedeceksiniz”³⁰

5. 3. Ahlakın ve Muamelatın İslahı

Tânevî'nin ahlak ve muamelat yönüne son derece önem vermesi ve iş hayatındaki faaliyetlerin düzeltilmesine yoğunlaşması onun yönteminin temâyüz ettiği şeylerdendir. Rahmetullah en-Nedvî şöyle der: “İslah ve terbiyedeki tarikati bilinen ve uyulan özel tarikatlere uydu değildi ve o öğretimdeki metodunda hiçbir kimseyi de taklit etmiyordu. Ancak onun bütün ihtimamı Allah'ın emirlerinin uygulanması ve Allah'ın şeriatinin tatbiki, hayatın bütün alanlarında Resul-i kerime uyulmasıdır. Onun nazarında rüyaların, mükâşefenin ve kerametlerin inançlar, ibadetler ve amellerin ıslahı karşısında bir kıymeti ve konumu yoktu.”³¹ Bu çerçevede Allah rahmet eylesin Tânevî'nin şu sözü gelmiştir: “Kesinlikle benim bu meclisimi, insanlığa anlam katan ahlak, âdâb, akâid ve erdemli vasıflardan yararlanmış kâmil insan meclisi yapmam o meclisi halk arasında bilinen meşhur anlamıyla evliyalar meclisi eylememden daha sevimlidir.”³² Ve şu sözü de (bu çerçevede): “Ben devamlı surette bu sözü sık sık herkese tekrar ediyorum. Kim velayeti öğrenmek ya da evliyaların mertebelerini elde etmek istiyorsa bu meclisimi terk etsin,

³⁰ en-Nedvî, Rahmetullah, Eşref Ali Tânevî: Hakimü'l-ümme, s. 281.

³¹ Age, s. 196.

³² Age, s. 196.

istediği yere gitsin. Her kim de insanlığı öğrenmek istiyorsa ve İslam'ın razı olduğu insan-ı kâmilin vasıflarıyla donanmak istiyorsa yanıma gelsin.”³³

O şöyle diyordu: İnsanlık vasıflarını öğrenmek temel bir görevdir. Velayeti/veliliği öğrenmek ise vacip değildir. Çünkü kişinin hayatı insanlığın kâmil vasıflarıyla donanmadığı zaman bu başkalarının eziyetine sebep olabilir. Fakat velayeti öğrenene ve velilerin derecesine ulaşmayana gelince bu durum başkasına bir zarar vermez.³⁴

Muhammed Takî el-Osmanî İmdâdiyye Hânkâh'ı ve nizamını resm ederken şöyle diyordu: “Onun tekkesi olan İmdâdiyye Hânkâh'ı, müfredatında ahlâkın tehzib edildiği, fikirlerin düzeltilindiği, bireysel ve toplumsal adâbın öğretildiği eşsiz bir terbiye merkeziydi. Hiçbir kimsenin karşı çıkamayacağı bu Hânkâh'ın her hususta sağlam bir nizamı vardı. Bu nizamın kendisi İslam'ın adâb-ı muâşeretini için yaşayan bir misal/canlı bir örnek idi. İnsanın hayatını tanzim etmeye, vakitlerini düzenlemeye, hakların yerine getirilmesine ve başkalarına eziyet etmekten sakınmaya önem verirdi. Nihayet bu zaviye bütün bunları yapmakla adamların çıkarıldığı, güzel ahlakın ve iyi edebin şekillendirildiği büyük bir fabrikaya dönüşmüştür.”³⁵

5. 4. Şeriatin Tarikate Üstünlüğü

Şeriatin tarikate üstün tutulması Tânevî'nin ıslaha yönelik çabalarının üzerinde yoğunlaştığı önemli bir husus olarak sayılır. O, bu metoduyla, şeriat ve zahir amellerden müstağni kalmaya çağıran tarikat ve sülûk ortamlarından kaynaklanan tehlikeli fitneyi durdurmuştur.³⁶ Şeyh, tarikati ne olursa olsun şeriatin zahir hükümlerine boğun eğmediği halde en ideal gaye olan kalp

³³ en-Nedvî, age., s. 196.

³⁴ en-Nedvî, age., s. 196-197.

³⁵ el-Osmanî, İ'lâü's-sünen, Mukaddime, s. 18.

³⁶ en-Nedvî, age., s. 193.

tezkiyesine dair âlimler de dahil insanların düştüğü iki büyük hata ve karışıklığa dikkat çeker. O, zahir ahkama uymanın ve Peygambere tabi olmanın amellerin en önemlisi ve en gerekeni olduğunu, zahir ahkama uymayan ve onun ikmalini muhafaza etmeyen tarikatın kişiyi Allah'ın rızasına ulaştırmasının mümkün olmadığını açıklığa kavuşturmuştur. Öyleyse ona göre hakiki tasavvuf ancak İslam şeriatine kâmil manada uyarak nefsi tezkiye etmektir. Tânevî şöyle der: Şeriatte caiz olmayan her şey sûfilere göre hatadır. Şüphesiz sufiler şeriat yolundan ve sınırlarından çıkmazlar. Onlardan her kim şeriatin sınırlarından çıkacak olursa tasavvufu kaybeder.”³⁷ Ve yine şöyle der: “Bizim için Allah'a giden yol ancak meşru bir tarz ile dir. Bizim için Allah'a giden yol ancak onun şeriatidir. Ve kim: “Burada şeriatine muhalif olarak Allah'a giden bir yol var derse onun sözü yalandır.”³⁸ Yine şöyle söyler: “Siz kerametler hususunda üstün bir adama baksanız ki havada yükselse ona aldanmayın ta ki onun emir, nehiy, hadleri koruma ve şeriatin edası noktasında onu nasıl bulduğunuza bakın.”³⁹ Yine şöyle der: “Allah Rasûlü'nün izini süren hariç yolların tamamı halka kapalıdır.”⁴⁰

6. Tânevî'nin Tasavvuf ve Tezkiye Alanında Yenilikçi Etkileri

Bu ilim ve köklü İslamî fende Tânevî'nin ıslâh ve tecdîd sahasındaki hayatından parlak bir sayfadır. ⁴¹ Şeyh bu ilmîn ve fennin kendisine bulaşan bid'atler ve fazlalıklarından temizlenmesinde ve asrın insanlarına kolaylaştırılmasında muvaffak olmuştur. Bu hareketi, bu alanın büyüklerinin itiraf ettiği yenilikçi bir eylem olmuştur.

³⁷ Tânevî, İmdâdü'l-Fetâva, V, 150.

³⁸ en-Nedvî, age., s. 456.

³⁹ en-Nedvî, age., s. 456.

⁴⁰ en-Nedvî, age., s. 457.

⁴¹ İbn Haldun tarikat yahut tasavvufu köklü İslami ilimlerden saydığı gibi ahkâmının kişilerin sadırlarından alındığı bir ibadet saymıştır. Tefsir, hadis, fıkıh usûl ve benzeri ilimlerin kitaplarda tedvin edildiği gibi tasavvuf ta dinde tedvin edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbn Haldun, Abdurrahman, el-Mukaddime, Neşrû'd-Dar et-Tunusiyye li'n-Neşr, Tunus, 1993, s. 584-594.

Ebü'l Hasen en-Nedvî, onun bu konudaki yenilikçi hareketini resmederken şöyle der: “Şeyh Tânevî, akîdenin ve amelin düzeltilmesi, Allah’a dönmek, nefsin ıslahı hususlarında Hindistan’ın faydalandığı, insanların da bu zamanda hiçbir alim için söz konusu olmayan bir şekilde onun kitaplarından yararlandığı kimselerin en büyüklerindedir. Allah, tezkiye ve ihsan yolu olan bu tarikati kolaylaştırmayı ve ona yaklaştırmayı, amaçları araçlardan, özü kabuk ve fazlalıklardan ayırarak düzenlemeyi onun kalbine açmıştır. Bu konuda imamet ve ictihad derecesine ulaşmış hatta âlimlerin büyükleri, şeyhler, mürebbiler onun bu alandaki ve bu fenni yenileme hususundaki farklılığını ikrar etmişlerdir. Allah onu eğitim, te’lif ve vaaz yolunda tasavvuf hakikatinin ortaya çıkması, insanları onun önemli ve ona ihtiyaçları olduğuna; sınıfına, mesleğine, kültürüne ve akli durumuna göre her bir fert için onun kolay olduğuna ki ulaşılması kolay ve semeresi yakın olduğuna ikna etmek için muvaffak kılmıştır. Âlimler, liderler, müellifler, görevliler, âlimlerin büyükleri, aydınlar ve batı kültürü, modern felsefeden etkilenen, ateizm ve dinden sapmaya maruz kalmış kimselerden üniversite hocaları ona rağbet etmişlerdir. İşsizler ve iş sahipleri, dâhiler ve zeka sahipleri, meslek ve sanat ehli, güçlü kişilik sahipleri, zayıf insanlar da aynı şekilde. Şöyle ki tasavvufun ve ruhi ıslahın kültürlü sınıfta da bir yeri ve fizik aleminde de bir üstünlüğü vardır. Onun medresesinden yaklaşık yüz kırk kadar rehberlik isteyen/ rehberliğine başvuran müstersid sufi çıkmıştır. Bunlardan en meşhurları Pakista’nın kurucu büyüklerinden es-Seyyid Süleyman en-Nedvî ve Mevlâna Şebbir Ahmed el-Osmani ve Pakistan âlimlerinin büyüklerinden Mevlana Zafer Ahmed et-Tânevî, Hindistan’da büyük eğitimci Mevlana Vasıyyullah, mütefekkir hocaların büyüklerinden Mevlana Abdulbâri en-Nedvî’dir.⁴²

⁴² en-Nedvî, Beyne’t-tasavvuf ve’l-hayat (elmenhecü’l-İslami literbiyeti’n-nefs), Arapçaya çeviren: Muhammed er-Rabi’ en-Nedvî, Darü’l-feth, Dımeşk, 1963, s. 13.

Tânevî'nin bu alanda bazı düşüncelerini iktibas etmeden önce bize yakışan, Hafız İbn Hacer, Süyûti, Münâvî ve diğer muhakkıkların ortaya koyduğu tecdid ve müceddidle alakalı kâidelerine hızlı bir şekilde bakmaktır. Bu kaideler aşağıdaki gibidir.

- a. Türedi değil kedisine tâbi olunandır.
- b. Sünneti ihya eden ve bid'ati kazıyandır.
- c. Çağdaşları arasında ve yaşadığı yerde ilimle meşhur olması ve parmakla gösterilir bir kimse olması.
- d. İlmi üreten ve ilim ehline yardım eden olmalı, dinin sınırlarını koruyan, kemal vasıflarıyla muttasıf olmalı. Bütün bundan maksat onun ilmîyle gerçeğin bütün çıplaklığıyla söylenmesi ve hakikat ehline yardımcı olunmasıdır.
- e. Bu iştihar yüz senesinin başında olsun ve İslam Dini üzerine sâbit, davetçi ve ona sonradan sokulmuş her şeyden sakındıran olsun. Ve üzerinde olduğundan emin birisi olsun, avamın gururlandığı ve şaşkınlardan aldandığı şeylerle aldanmayan olmalıdır. Olaylara ilahi hikmet gözüyle bakar ve Muhammedî şeriâtin gerektiği şekliyle bakar. İnsanlar da onun ilmîne ve kitaplarına muhtaçtırlar ve onlardan faydalanırlar.⁴³

Bu konulardaki araştırmalarla birlikte, Tânevî'nin şahsiyetini ve eserlerini anlama sürecinde biz onları gerçek bir durum ve gözle görülür açık bir hakikat olarak bulduk. Hindistan'da ki İslam tarihine aşinalığı olan ve Hint âlimlerinin sîretlerine, biyografilerine, ıslah ve tecdid hareketlerini ortaya koyanlara muttali olan kimse Tânevî'nin Hindistan'ın son asırda düşünce ve eylemin ıslahı noktasında kendilerinden faydalandığı kişilerin en büyüklerinden olduğunu bilir. Ebü'l-Hasen Ali en-Nedvî şöyle der: "O, bu asrın rabbâni âlimlerinin büyüklerinden, istisnasız bu asrın en büyük müellifi, Hindistan'ın akîde ve eylemin ıslahı, Allah'a dönmek, nefsin ıslahı hususlarında faydalandığı, insanların da bu zamanda hiçbir alim için söz konusu

⁴³ en-Nedvî, age., s. 191-192.

olmayan bir şekilde onun kitaplarından yararlandığı kimselerin en büyüklerindedir.⁴⁴

es-Seyyid Süleyman en-Nedvî şöyle der: Hakîmü'l-ümme, müceddidü't-tarika, rabbâni alim Şeyh Eşref Ali Tânevî rahimehullah uzun asırlar aralarında devam eden şiddetli bir mücadeleden sonra fıkıhla tasavvuf arasında kalemiyle muvaffak olan bir kimsedir. Allah beşeri onun ilmî, eğitimi, yönlendirmeleri, davete yönelik hikmetli irşadları ile yarım asır kadar faydalanmıştır. Öyle ki imanî hakikatlerin içeriğini açıkladı, fikhî inceliklerin, sülûk sırlarının ve rabbâni hikmetlerin önündeki perdeleri kaldırdı. Alem, onu “hakîmü'l-ümme” olarak lakablandırdı. O da bu lakabı hak etmişti. Tarikatin tecdîdi sahasında açık bir rol üstlendi ve merasimleri tortularından, İslam dışı taklitleri selefi sâlihinin yoluna ittiba ederek temizledi.⁴⁵

7. Tasavvuf ve İhsan Alanındaki Görüşleri ve Islahatına Dair Örnekler

Tânevî'nin döneminde Hindistan'da kendilerine göre tasavvufun, Kur'an ve sünnette aslı olmayan düşüncelere inandıkları gibi sadece bazı merasim ve hareketlerden ibaret olduğu türedi tasavvufi guruplar vardı. Şeyh bu durumu düzeltti. İşte size bu konuda basılı eserlerinde melfûzâta dair literatür içerisinden yaptıkları.

7. 1. Tezkiye ve Tasavvufun Hakikati

Tânevî asrında tasavvuf ve sülûk hususunda insanlar ifrat ve tefrit arasındaydılar. Bir gurup tasavvuf ve sülûkun Kur'an'da ve sünnette aslı olmayan sonradan ortaya çıkmış bid'atlerden olduğunu iddia ediyordu. Diğer bir gurup ise tasavvuf ve sülûkun evrâd, husûsi hareketler, keşif, ilham, mevâcid⁴⁶ (vecd halleri), işrâkât⁴⁷ ve bu yolun

⁴⁴ en-Nedvî, Beyne't-tasavvuf ve'l-hayat, Mukaddime, s. 12-13.

⁴⁵ en-Nedvî, Rahmetullah, Eşref Ali Tânevî: Hakîmü'l-ümme, s. 5-6.

⁴⁶ Mevâcid: Vecd halleri, buluşlar, coşma. (Tas. Keşif ve vicdan yoluyla yani ilham ve manevî tecrübe ile velilere ayan beyan olan hal ve makamlar. Aslında bu hususlar vecd değil, vecdin sonuçları ve meyveleridir. Çünkü mevâcid; vecdler ve

sâlikinin karşılaştığı zevkler⁴⁸ türü bir isim olduğu ve bu hallerin ve nefsi tecrübelerin dinden kâsâd edilenin kendisi olduğuna inanıyordu. Nitekim kim bunları elde ederse şeriatin zahir ahkâmının yularından kurtulur ve ondan bazı efsun türü hareketler ve tasarruflar sâdır olur. Ve o uyku ve uyanık halinde iken bazı vecd ve keşifler ona görünür, insanlar da onu akîdesi sapmış, ahlak ve amelleri bozulmuş olsa da bir öncü ve imam edinir.⁴⁹

Şeyh, teorik ve pratik açıdan bu iki görüşü de reddetti. O teorik açıdan kitaplarında, hutbelerinde, vaazlarında, meclislerinde tasaffuvun ve ihsanın dinin kısımlarından bir kısım ve İslam'ın bir bölümü olduğunu kanıtlamıştır. Keşifler, harikuladelikler, efsunlar, tasarrufâtlar, rüyalar ve mevâcîde (vecd hallerine) gelince Tânevî bunların tasavvuftan hiçbir şey olmadığını göstermiştir.

Tasavvuftan maksat iç ve dış onarımdır. Dışın onarımı ancak salih ameller ile, iç onarımı ise Allah'ı zikretmek, ondan başkasına güvenmeyi terketmek, güzel ahlakla donanması ve kötü ahlakın pisliklerinden de onun temizlenmesi ile olur. Bu yolda başarıyı elde etmiş kimse İslam şeriatine tam uyarak ve nebevî sünnete kâmil manada ittiba ederek bu faziletlerle donanan kimsedir. Bundan sonra Allah kendisine sadık keşiflerden bir nasip verirse o da Allah Teâla'nın artı bir lütfudur. Faziletli ahlaktan ve nebevi sünnete ittibadan mahrum olan, ruhi rezilliklerden kaçınmayan kimseye gelince havada uçuyor olsa veya suda yürüyor olsa ya da gökyüzünde

mevcudlar (bulunanlar, buluşlar) anlamına gelir. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınlar, İstanbul 1991, s. 330.

⁴⁷ Tasavvufî terim olarak bkz. Ruhun eğitilmesi ve olgunlaştırılması, kalbin arındırılması ve temizlenmesi neticesinde insanın içinin aydınlanması suretiyle manevi, ezeli ve ebedi gerçeği kavraması. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 263.

⁴⁸ Zevk ve ezvak: Tasavvufî terim olarak ilahi tecellilerin uç vermesi, tecellilerin başlangıcı, hakkın tecellisi ile evliyanın kalplerine attığı irfan süluk ehlinin tecellinin meyvaları ve keşfin neticeleri olarak buldukları ruhi hazlar. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, age., s. 537.

⁴⁹ en-Nedvî, Rahmetullah, Eşref Ali Tânevî: Hakîmü'l-ümme, s. 24.

yükseliyor olsa da o, tasavvuf ve sülûktan tamamen uzak kimsedir. Bu bağlamda Şeyh şöyle demektedir: “Tasavvufun hakikati kitap ve sünnetin bilinmesi, iç ve dışın/zahir ve batının o ikisiyle boyanması, vera’ da kemalin hasıl olmasıdır. Ama ahvale, keyfiyet, ilhâmata ve keşfiyyata gelince bunların hiçbirisi İslâmî tasavvuftan değildir ve tarikatte istenilen şeyler değildir. Bunlar her kimse için salahına, hazırlığına, mücahede, riyâzat ve çokça zikir ve fikir ve murakabe kabiliyetine göre hasıl olur. Bu ahval ve keyfiyattan olanlar sünnete muvafık olduğu müddetçe o en tercih edilenidir. Ona muvafık olmayan da makbul değildir. Ne var ki bu durumda olan bir kimse için de bir kınama, bir azar yoktur çünkü o bu konuda mazurdur. Aynı şekilde şeritain naslarına muhalif olmayan keşif ve ilham türü şeyler makbûldür aksi ise merduddur.”⁵⁰

Aynen şöyle der: “Şeriate câiz olmayan şeylerin tamamı sûfiler nezdinde aynı şekilde hatadır. Çünkü sûfiler şeriatin caddesinden ve sınırlarından çıkmazlar. Onlardan kim şeriatin sınırlarından çıkmışsa tasavvufu kaybetmiştir.”⁵¹

Ve şöyle der: “Kesin bilgim şu ki Kur’an ve sünnet bilgisi velayetin en üstünü ve tasavvuf derecelerinin en faziletlisidir.”⁵²

7. 2. Her Tezkiye Tasavvuf Değildir

Tânevî’ye göre tasavvuf İslam şeriatinin hükümlerine boyun eğen, uyan ve onu örnek alan tezkiye/nefsi arındırma amelîyesidir. Tezkiyeyi şeriatin en büyük derecesi olduğu bundan dolayı da şeriatin açık hükümlerine boyun eğmediğini zanneden sûfi cahillere işte bundan dolayı Şeyh’in kınaması söz konusu olmuştur. O, onların iddialarının yanlışlığını ortaya koydu ve İslam şeriatine uymanın hedeflenen bir gaye olduğunu açıkladı. Şeriate boyun eğmeyen ve onun ikmâlini muhafaza etmeyen tasavvuf sahih değildir ve kabul

⁵⁰ Tânevî, Eşref Ali, Enfâsu İsa, s. 661.

⁵¹ Tânevî, Eşref Ali, İmdâdü’l-Fetâvâ, İdarâtü te’lifâti evliyai, V, 150.

⁵² el-Meczûb, Eşrafeü’s-sevanih, I, 52.

edilemez. Onun rehberliğini isteyen/müsterşidi Abdulbârî en-Nedvî Tânevî'ye göre tasavvufun hakikatini açıklarken buna şöyle işaret ediyor: ““Bazı büyük âlimlerin içine düştükleri/içinde oldukları bugünkü önde gelen tezkiye tarikatlerini tasavvufun kendisi zannetmeleri, hata ettikleri ve karıştırdıkları iki büyük şeylerdendir. Bundan dolayı genel anlamda İşrakîler özellikle de Brahmanlar tasavvuf erbabına nüfûz ettiler. Bu hatalı anlayış insanların akıllarına sadece bilinen şu kelimedenden dolayı girdi: Tasavvufun mezhebi yoktur. Böylece tasavvuf İslam bağından kurtulmuş ve onun için artık istediğinde her türlü akîde ve İslam dışı din ile birleşmek mümkün olmuştur. Bu yanlış fikrin sahipleri şöyle der: “Tasavvuf zâhir amellerle kayıtlanmaktan daha yüksek ve yüce derecededir. Şüphesiz bu aslı olmayan fâsit bir iddiadır. Doğruluk payı yoktur.”⁵³

Tânevî şu sözüyle bu fikri kınadı. “Her tezkiye tasavvuf değildir. Tasavvuf İslam şeriatinin hükümlerine boyun eğen, uyan ve onu örnek alandır. Tezkiye kişinin ahiret işini ıslah eden ve sahibini muttakilere va'd edilen cennete koyandır. Allah Teâla şöyle buyurmuştur: *Nefsini tezkiye eden kurtulmuş onu kötülöklere gömüp kirleten ise ziyana uğramıştır.*⁵⁴ Bu da İslam şeriatine uymakla mümkün olur ona muhalefetle değil.”⁵⁵

Ruhî riyazetler ve Brahmanlar'ın rahipleri ve başkalarının ortaya koyduğu birçok fiziksel çabalarına gelince Şeyh, bunların tezkiye ve tasavvuftan hiçbir şey olmadıklarını haklarında ne denirse densin ve ne tür bir tasavvufî isimle isimlendirilsin bu isimler ve lakapların hiçbir manası ve gerçekliği ve tasavvufla bir ilişkisi olmadığını açıklar. Bunlar boş sözlerdir ve Allah katında makbul değil merduddur. Dolayısıyla bir kimsenin hayatı İslam şeriatıyla tamamen

⁵³ en-Nedvî, *Beyne 't-tasavvuf ve 'l-hayât*, s. 26.

⁵⁴ eş-Şems 91/9-10

⁵⁵ en-Nedvî, *age.*, s. 26.

çelişkili olduğu bir halde Allah'ın rahmetini elde etmesi ve ahirette kurtuluşa ermesi mümkün değildir.⁵⁶

Tasavvuf meselesinde doğruyu içinde barındıran bu düşünce, Tânevî'nin farklı eserlerinde ve vaazlarında Kitap ve sünnetten delilleriyle birlikte, sahabe ve evliyaların hayat hikayelerinden örneklerle, akli selime dayanan hüccetlerle ve ruhsal deneyimlerle yaygındır. Ve bunların etrafında koparılan şüpheleri def etmekle, kalplerin tatmin olduğu Kitap ve sünnetle sûfilerin büyüklerinin amellerini uygulamakla yaygındır.

Pratik olana gelince, Tânevî bu iki fikre nebevî sünnete muvafik ameliyle ve kendisinin rehberliğine danışanları sünnet metodu üzere terbiye etmekle cevap vermiştir. Her ne zaman kendisine bey'at için bir kimse gelse Allah'ın haklarından veya kul haklarından olsun fark etmez öncelikle şeriatte üzerine farz olanı eda etmeyi emrederdi. Onun kul haklarına gösterdiği özen daha güçlü ve daha çoktu. Nitekim kul haklarına verdiği önem evrâdın, ezkârın ve diğer nâfile işlerin öğretimine verdiği önemden daha çoktu.⁵⁷

7. 3. Sûfilerin Bey'ati ve Onlarla Meşguliyetindeki Tutumu

Şeyh'e göre insan akaidini düzelttiğinde, şeriatteki gerekli konuları hallettiğinde ahirette kurtuluşu sağlayacak amelleri işleyen, helak edecek amellerden sakınan şeriate tam manasıyla bağlı, dünya hususunda zâhid, ahiret konusunda arzulu bir şeyhe elini elinin üzerine koyup bey'at etmesi, sûfilerin zikir ve fikir gibi işleriyle meşgul olması, şeriat dilinde ihsan diye tabir edilen büyük nimeti kazanması daha güzeldir.

Ne var ki şeyh bu bey'ati şeyh ve hoca veya müşid ve müsterşid arasında bir akit olarak görür. Şeyh bu akitte ıslahı ve irşadı, mürid de sadece ittiba ve taklidi üstlenir. O geleneksel bey'at şeklini

⁵⁶ en-Nedvî, *age.*, s. 27.

⁵⁷ el-Osmânî, *Î'lâü's-sünen*, I, 7. (Mukaddime)

gerekli görmez. Şeyh şöyle der: “Bey’at’in ve bey’atleşmenin bir hakikati bir de sûreti vardır. Hakikati mürşid ile müsterşid arasındaki akit olmasıdır. Mürşide düşen ta’lim müsterşide düşen ise ittibadır. Bu ikisi arasındaki (durum) nübüvvet ve ümmet ilişkisi olsaydı bu akit peygamber açısından tebliğ ümmet açısından da iman etmek olurdu. Bu şekliyle yapılan akitten hasıl olan İslam hükümlerinin tamamına yapışmaktır. Bu ölçü bunun gerçekleşmesinde yeterlidir. Şayet sahih ve sabitse “şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” diyen kimsenin sözü buna hamledilir. Yoksa (sahih değilse) müslümanlardan hiçbir kimse bunu tasdik edecek değildir. Bu bey’at da farzdır. Sonra bu bey’atten sonra iman bey’ati vardır. Çünkü bir kimsenin başkasının eli üzere işlerden herhangi bir iş için bey’ati alınır. İşte böylece bu akdi ve sözü yenilemektir. Nitekim Ubâde b. Sâmit’in, Allah resulünün “ashabdan bir gurup etrafındayken bana bey’at ediniz ...buyurduğu ve biz de ona bey’at ettik” dediği hadiste olduğu gibi.⁵⁸

Eğer mürşid ve müsterşid her ikisi de ümmetten olursa -ki nübüvvet zamanından sonraki durum buydu-onlar arasındaki akit bugün şeyhlik ve müridlik olarak bilinen bey’atin kendisidir. Bu bey’at yine yukarıda zikredilen ikinci şekilde olduğu gibi İslamî ve imâni ahdin ve teccidü’l- ahd başlığında zikrettiğimiz sünnete uymanın takviyesidir. Bu bey’atin farz veya vacip yahut sünnet-i müekkedde olmasına dair delil yoktur. Ne var ki o, nübüvvetin varlığından/sevgili peygamberimizden sâbit ve sahih olmuştur ki müstehabdır. Her kim şu *Ey iman edenler! Allah'tan korkun. O'na yaklaşmaya yol arayın*⁵⁹ ayetinden istidlalle o bey’at farzdır veya vaciptir derse bu da delilsiz bir söz ve re’ye dayalı bir tefsirdir. *Vehteğû ileyhi*’nin doğru tefsiri taatlerle yakınlaşmaktır. Yine bey’at müekked sünnettir denemez çünkü Allah resulünden bu bey’ati

⁵⁸ Buhari, el-Camiu’s-sahih, Kitabu’l-İman, Bâbu alâmeti’l-îmani hubbu’l-ensâr, I,15, no:18

⁵⁹ el-Mâide 5/35

devamlı yaptığı sabit olmamıştır. Onun zamanında binlerce müslüman vardı ve onlar bu özel bey'atle ona bey'atte bulunmamışlardı.⁶⁰

Bu kelim bu bey'atin hakikatini beyan hususundadır. Bey'atin şekline gelince bundan kastedilen ikisinden birinin elini diğerinin elinin üzerine koyması veya elbise ya da benzeri bir şeyi tutmasıdır. Şeyh bu tür bir bey'ati kendisiyle emredilen bir derecede olmaması yönüyle müstehab hükmü verilmemiş mübahlardan bir mübah türü olarak görüyor. Bu da, bu konuda Peygamber'den ibadet ve din yönünden değil âdet kabilinden rivayet edilmesi sebebiyledir. Çünkü aralarındaki akitlerden herhangi bir akit veya bir anlaşma anında Arapların âdetleri böyleydi.⁶¹

Şeyh bu bey'atin hükmünü şöyle diyerek açıklar: “Salihlerin yapageldiği bu bey'atin hükmü hakikatine itibarla müstehabı, özel yapılış şekline itibarla da mübahı geçmez. İlmen veya amelen derecesi ve mertebesi hususundaki ifrat, onun kurtuluş için bir şart olduğu ve onu terkedenin de kınandığının söylenmesidir. Bunların tamamı dinde aşırıya kaçmak ve haddi aşmaktır. Birisi hayatı boyunca bu kesimin yolu ve örfü üzere hiçbir şeyhe bey'at etmemiş olsa ve dine dair bilgiyi öğrenerek, sorarak ve âlimlerden soruşturarak elde ettikten sonra dine, ihlas ve doğrulukla amel etmeye önem verse bu da bir kurtuluş, makbul olan ve Allah'a yaklaştıran bir durumdur. Şu kadar var ki tecrübe ve müşahedeyle tehlikesiz ve zararsız bir şekilde sâlih amelden istenilenin sadece kâmil bir şeyhe ittiba ve ondan alınan bir terbiye ile hasıl olacağı sâbit olmuştur. Bunun için bilinen bir bey'at şartı koşulmaksızın sadece ona iltizam etmesi yeterlidir.”⁶²

Ayrıca bey'atin amel ve gayretle birlikte olmazsa hiçbir fayda sağlamayacağını şeyh şöyle diyerek açıklamıştır: İnsanlardan bir kısmı şeyhin müridine bir bakışla onu kemale ulaştıracağını zanneder,

⁶⁰ Tânevî, *Enfâsü İsa*, s. 437-438.

⁶¹ Tânevî, *age.*, s. 438.

⁶² Tânevî, *Enfâsü İsa*, s.437-438.

durum böyle olsaydı Allah hepsinden razı olsun sahabe hiçbir cehd-ü gayrete ihtiyacı olmazdı. Zira insanlar arasında hiç kimse Allah rasülünden daha mükemmel bir bakış ve daha muazzam bir te'sire sahip olmamıştır. Bu, adetin dışında bir an olmuş olsa da tekrar tekrar olamaz. Harikulade işler devamlı olacak şey değildirler. İnsanın buna dayanıp güvenmesi en büyük hatadır.⁶³

Ayrıca Tânevî, bu anlamsız ilişkiden isme dayalı ve şekilsel bey'atten sakındırır. Nitekim bazı mürid ve müstersidlerde olan mevcut hâdiseyi tenkid eder ve şöyle der: “İnsanların amelle emrolunduklarında amel etmemelerine ve sadece bey'at ismini kasdetmelerine şaşırıyorum. Bundan dolayı sen mürşidleri bey'at alıp herhangi bir amel nasihatinde bulunmayan kimseler olduğunu görürsün ve müridlerini de buna pek sevinçli bulursun. Çünkü amel nefislere ağır gelir. Hiçbir şeyi mükellef tutmayan bey'ati mizaçlar arzular. Ama ben bey'at almıyorum bilakis amelle nasihat ediyorum. Bu da onları öfkeliendiriyor.”⁶⁴

7. 4. Ezkâr ve Evrâdın Hakikati

Zikir konusunda insanlardan çoğu büyük bir hataya düştü. Zira sadece zikrin, amellerin ve ahlakın ıslahı için yeterli olduğunu zannettiler. Bu iddialarına ben beni zikredenin yanındayım⁶⁵ sözüyle delil getiriyorlar. Halbuki o, kulun Allah azze ve celleye zikirle yaklaştığına delalet etmektedir. O kul Rabbine yaklaştığında Allah'a isyan etmesine imkan yoktur. Bu fikir bir takım zikir ve vird ortaya atmakla sûfilerden cahil olanların arasında yayılmıştır. Ve bunun mürşidin vazifesi olduğuna inanıyorlar. Öyle ki amellerin ve ahlakın

⁶³ en-Nedvî, *beyne't-tasavvuf ve'l-hayât*, s. 126.

⁶⁴ en-Nedvî, *age.*, s. 126.

⁶⁵ İbnü Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 108 (No:1224) Ka'b'den rivayetle lafzı: Musa dedi ki:” Ya Rabbi! Sen yakın mısın münacatta bulunayım yoksa uzak mısın nida edeyim”. (Rab) Ey Musa! Ben beni zikredenin yanındayım dedi. Aclûnî Keşfü'l-hafâ da tafsilatlı bir şekilde tariklerini ziretti. Onlardan bazısını Hakim ve başkaalrı hasen görmüştür. Bkz. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfü'l-hafâ ve Müzlilü'l ilbas ammeştehere mine'l-ehâdisi ala elsineti'n-nas, I, 231-233.

bozulmasına engel olma durumu yok, ayıplama yok, sorgulama yok, tedbir yok, ahvalin murakabe ve ıslahı yok. Tânevî de ise bu ezkâr ve evrâd metodunda ikinci sırada hatta üçüncü sırada gelir. Birinci sırada ona göre öncelik, amellerin ve ahlakın kritize edilmesidir. Zikir her şeydir amellerin ıslahına gerek yoktur diyenlere karşı cevap olarak en çok söylediği şey şuydu: Bu fâhiş bir hatadır. İslahın vesileleri “zekereni” kelimesinin kapsamındadır. Hastalıkların muayenesi ve tedavisi olmaksızın Allah’ı zikir sâbit olmaz.⁶⁶

(Şeyh Tânevî) Bir yerde şöyle demiştir: Sadece vird asla yeterli olmaz. Allah’a yemin ederim ki sadece vird sahibi şeyhlerin yanında ıslah yoktur. İslah ise ıslah yollarını seçmekle ancak söz konusu olur. Ondan yine bu konuda şu vârid olmuştur. Böylece sen cahillerden birçoğunu ezkârı, meşguliyetleri, murakabeleri, riyâzâtı veyahut değişik halleri tasavvuf ve velâyetin asıl gayeleri ve hedefleri zannettiklerini bulursun. Bu da tam bir cehalettir. Çünkü kastedilenin kendisi zahir ve batın amellerdir, başkası değil. Diğer ezkâr ve bilinen meşguliyetler veya riyâzat ve murâkabeler ancak amellerin ıslahı için tedbir ve vesilelerdir. Ahvale (bir takım tasavvufî hallere) gelince zorunlu olmayan semerelerdir. Yani ortaya çıkması mecburi olmayan semereler. Onların elde edilmesi gerekli ve hedeflenen şey değildir.

7. 5. Mücâhedenin Hakikati

Tânevî'nin belirttiği gibi Kur'an ve sünnet kaynaklı mücâhedenin hakikati şehvetlere galip gelebilmek için nefse muhalefete alıştırmaktır. O da nassların, kendisini nefisle cihâd olarak ifade ettiği şeydir. Mücâhedenin anlamı hususunda onun sözü şöyledir: Nefsin istekleri ikidir. Onlardan birisi hukuk diğeri de hazlardır. Haklara gelince vücut ancak bunlarla ayakta durur ve onsuz olmaz. Hazlara gelince bunlar onun üzerine artı şeylerdir. Bunlardan

⁶⁶ en-Nedvî, *beyne't-tasavvuf ve'l-hayât*, s. 194.

sonra gelir. Mücâhededen gaye de hakların devamı hazların bitmesidir.⁶⁷

Şu var ki Şeyh mücâhede konusunda ifrat ve tefritten engelliyor, ki o, nefsin hakiki isteklerine cevap vermek noktasında azaltmaktan da engeller. Nitekim zâhid ve işrâkîlerden münzevi olanlara göre bilinen mücâhede yollarına karşı çıkar. Mutasavvıflardaki hatalı olan bu fikre karşı çıkarak Tânevî şöyle der: Sûfiler de Allah rızasının sadece nefse muhalefetle elde edilebileceğini iddia eder oldular. Bu muhalefet ne kadar şiddetli olursa Allah'ın rızası da o kadar büyük ve çok olur. Bu muhalefet İslam şeriatıyla uyum arz etmese de ki bazıları için böyle görünüyor işte böylece nefislerine eti haram kılıp yemiyorlar, nefislerini soğuk sudan alıkoyup onu içmiyorlar. Onlardan bazıları rahat yataklarından uzak durup yatmıyorlar. İslam'ın nimetini haram kılanlardan bir gurup aşırıya kaçtı. Öyle ki uzuvlarını kurutma ve öldürme sınırına kadar getirdiler.⁶⁸

İşte bütün bunlar Tânevî'nin şeriatin emirlerini koruyan muhakkiklere göre bu mücâhedenin benzeri bulunmaması açısından kör cehalete nispet ettiği işlerdir. Onlar mübahlık haddini aşmıyorlar ve bu mücâhedeye sadece tedavi ve muayene vasfıyla girişiyorlar, onlardan hiçbiri de tıbbî bir zarar görme ve benzeri şeyler hariç yeme terkinde bulunmuyorlar. Terk ettiklerini de ibadet telakki etmiyorlar. Ama onu terkinin bir ibadet/kulluk ve dindarlık olduğu zannıyla terk ettiklerin de ve bu amelden bir karşılık ve sevap umduklarında günaha girmiş olurlar. Çünkü onlar bunu daha öncesinde olmayan bir hükmü olarak İslam şeriatine eklemişlerdir. Bu da bid'atin fesadı ve çirkinliğindeki sırrın ta kendisidir. Bunlar bir şeyi terk ettiklerin de onu sadece bir hastalıktan korunmak veya maddi bir zarardan sakınmak için terk ederler. Bu meseledeki ifrat sahiplerine gelince

⁶⁷ Tânevî, Eşref Ali, *et-Tekeşşüf an mühimmatı 't-tasavvuf*, s. 64.

⁶⁸ Tânevî, Eşref Ali, *Eşrefü 't-tarika fi 'ş-şeriatı ve 'l-hakika*, s.236-237.

onlar ise sadece bu ameli bir ibadet ve Allah'a yakınlığa götüren bir araç ve bir sevap vesilesi zannederek terk ediyorlar.⁶⁹

7. 6. Zühde Dair Beyanı

Tânevî, zühdü dünyevi işlerden tamamen el etek çekmek, ilişkileri terketmek ve güzel şeylerden ayrılmak şeklinde şerheden cahil, kaba mutasavvıflara karşı çıkarak şöyle der: “Bu kaba, cahil mutasavvıflara yazıklar olsun! Onlar tasavvufu yamulttular/sahte şeyler soktular ve onu bozdular ve sufilere has bir itikaf teklifinde bulunarak, eşleri boşamayı öğütleyerek onlardan uzaklaşmayı, aileyi ve çocukları bir kenara bırakmayı nasihat ederek onu (tasavvufu) korkutucu ve ürkütücü yaptılar. Kırk nohut tanesi alınıyor ve onlardan da her gün sadece bir tanesi yeniliyordu. Velâyet ve Allah'a vâsıl olmak bunsuz gerçekleşmez dediler. Ben ise bütün açıklığıyla velâyetin yumuşak halılar ve yumuşak yastıklar üzerinde olsa bile, emir makamında ve leziz yemeklerle birlikte elde edilebileceğini söylüyorum. Fakat tâlibin evin dışında ve kâmil bir şeyhin hizmetinde olması şart koşulur.⁷⁰

O (Allah rahmet eylesin) dedi ki: Sâlik, kalın bir giysiye, yamalı bir elbise giymeye ihtiyaç duymaz. Bilakis onun için şeyhlik, istediğinde gösterişli kaftan, yumuşak elbise ve aynı şekilde krallıkta da o şeyhliğin usûlüyle istenilmesi şartıyla ancak hâsıl olur.⁷¹

Bir başka yerde de şöyle demiştir: Yemekten kısmak zühd değildir ve hedeflenen bir gaye değildir. Çünkü biz bir şey hususunda zâhid davrandığımız da Allah'ın hazinelerinden herhangi bir şeyi çoğaltamayız. Şu kadar var ki kişi sonuna kadar ve karnında bir rahatsızlık hissedinceye kadar yememesi gerekir. Şeyh İmdâdullah (r) 'a gelince; kişinin nefsinin donatması ve o isteğe olumlu cevap vermesi

⁶⁹ Bkz. Tânevî, *age.*, s.237-238.

⁷⁰ Tânevî, Eşref Ali, *Eşrefî 't-tarika fi 'ş-şeriatı ve 'l-hakika*, s.77. Bkz. en-Nedvî, *Beyne 't-tasavvuf ve 'l-hayât*, s. 86-92.

⁷¹ Tânevî, *age.*, s.77

sonra da onu hayırlı işlerde kullanması ve onu yorması görüşüne sahiptir. Kişi lezzetli bir yemeğin kendisi için hazırlandığını bildiğin de onun nefsi ameli yerine getirmek ve sağlam yapmak için canla başla çalışır ve bu lezzetli yemeği yemeğe ulaşmak için sevinir. Dolayısıyla nefse bir teşvik gerekir...⁷²

Bundan dolayı Tânevî sıhhatin korunması ve onun muhafaza edilmesini en gerekli işlerden görür. Bu, kalp ve beynin rahatlığıyla ve onların devamlı beslenmesi ve tedavi edilmesi şeklinde güçlendirilmesiyle olur. Beslenme de zühd zayıflık artıncaya ve beyinde kuruluk ortaya çıkıncaya kadar güzel karşılanmaz. Nitekim kişinin beslenmede ifrata kaçmamasını da gerekli şeylerden görür ki hazım gücü bozulmasın. Uykuya nispetle durum aynı şekildedir. Uykuda da bunun gibi mutedil davranmak kişiye gerekli olan şeylerdendir. Tembelleşmemesi için uykuda ifrata kaçmasın ve onun kuvvelerinde kuruluk ve uyuşma olmasın diye kısıtlamaya da gitmesin.⁷³

7. 7. Keşf ve Kerâmet Makamı

Tânevî şöyle der: “Allah’a yakınlaşmak hususunda onun herhangi bir kıymeti olmamasına rağmen insanlar keşfi kemâlat’ın en değerlisinden sayıyorlar. İnsanlardan bazılarının yapıları diğerlerine nazaran keşfe daha yatkındır. Nitekim insanlardan bazılarının gözleri başkalarının sadece yakın olan şeyi gördüğü anda onlar daha uzağı görür. Mescidin fiskiyesine işaret ederek şöyle der: Farzedin ki birisinin gözü bu fiskiyeyi geçmiyor ne var ki onun dışındaki bir başka adamın gözü dışardaki caddeye kadar geçiyor. Böyle olunca bakışı caddeye ulaşan adam Allah’a yakın olanlardan mı sayılır? Tabiki de hayır. Doğrusu kesinlikle bu görmek türü bir şey yakın olmakla ilgili bir şey değildir. Allah’a yemin ederim ki her ne kadar bir kimse için binlerce veya bundan daha çok keşif hasıl olsa da o kişi

⁷² A.ge. s. 85.

⁷³ Tânevî, *age.*, s.79.

vicdanına döndüğünde ilerleme noktasında azıcık da olsa herhangi bir şey kazanmadığını anlayacaktır. Fakat o kişi üç defa Allah'ı tesbih edipte sonra vicdanına döndüğünde Allah'a kurbiyet noktasında bir ilerleme hisseder. Anlayış ehli ve vicdan sahiplerinden dileyen bunu denesin.⁷⁴

İşte Tânevî'nin öğrencilerinden biri olan Şeyh Abdulbâri en-Nedvî şeyhinin sözünün hûlasasını bize nakleder. “Kişinin mümin olma şartı kendisinde koşulmadığı halde keşif, kurbiyet ve velayetin nasıl alametlerinden olabilir?! Öyle ki mümin, kâfir, mülhid ve bunların dışındakilerin de aynı şekilde başlarına (keşif türü şeyler) gelir. İşin gerçeği keşif büyük bir şey değildir. Çünkü kâfir de çalışıp çabaladığında onun için de söz konusu olabilir, bedavacılar için de. Keşifler kâidelere muvafık olduğunda onlarla amel etmek sahihtir yok böyle değilse terki vaciptir.⁷⁵

Şeyh aynı şekilde kerametler hakkında konuşmuş ve onun hakikatini açıklamış ve bu konuda cahillerin iddialarına da cevaplar vermiştir. Onun duruşunun/tavrının özü kerametın kendisine uyulan kâmil bir insandan zahir olandır. Bunun bir sistemi, düzeni olmaz eğer sistemi olursa bu da keramet sayılmaz. Eğer ondan zuhur eden keramet peygamberlerden bir peygamber şeriatine boyun eğmezse o keramet sayılmaz. Yoga ve buna benzer hallerin kendilerinden sâdır olduğu sihirbazların (işleri) gibi. Kendisinin bir peygamberin takipçisi olduğunu iddia edip söylese de. Çünkü onun ameli peygamberlerin şeriatine muhalif düşüyor. İhtilaf ister bid'at ehli gibi usûl konularında olsun isterse fâsıklar ve fâcirler gibi füru' konularında olsun fark etmez. Bunlardan sadır olan keramet ancak istidrac olarak isimlendirilir. Keramet sadece takva konusunda kendisine uyulan kâmil bir insandan sadır olana denir. Şeyh şöyle der: Asrımızda durum şuna döndü. İnsanlar kendinden keramet zuhur eden her kimseye akâidesi ve ameli ne olursa olsun kutup ve gavs lakabını verdiler. Selef,

⁷⁴ Rahmetullah en-Nedvî, *Eşref Ali Tânevî Hakîmü'l-Ümme*, s. 265.

⁷⁵ en-Nedvî, *beyne't-tasavvuf ve'l-hayât*, s. 107-108.

senin şeriatini korumadığı halde gökyüzünde uçan ya da suda yürüyen birisini gördüğün de onun yaptığını hiçbir şeyden sayma /dikkate alma! şeklinde açıklama yapmıştır. Sâlihler ızharına ihtiyaç duyması dışında kerametın gizlenmesi kişiyeye vaciptir demişlerdir.⁷⁶

Bir başka yerde de şöyle demiştir: Velâyet harikulade olaylara ihtiyaç duymaz. Hayatlarında tek bir defa dahi olsa sahabenin birinden harikulade olaylar zuhur etmemiştir. Harikulade olaylar çoğu zaman yoga sebebiyle ortaya çıkar, bu da riyazetin sonuçlarından biridir. Harikuladenin derecesi kalbi zikirden daha azdır. el-Avârif sahibi (Sühreverdi) kendilerinden harikulade işlerin sadır olmadığı kimseler hakkında onların harikulade işlere sahip kimselerden daha faziletli olduklarını yazdı. Kesinlikle ariflerin kerametlerinin en büyüğü şeriat yolunda müstakim olmalarıdır. Onların keşiflerinin en muazzamı müridlerin istidatlarını fark edip sonra da bu doğrultuda onları terbiye etmeleridir.⁷⁷

Bu konuda şeyh bazı delillerin iddialarına cevap vermiş ve şöyle demiştir: “Bazı insanlar zikrettiklerinde ve buna benzer şeylerle meşgul olduklarında kendilerinin nurlar ve parıltılar göreceklərini veya sesler işiteceklerini zannediyorlar. Bunların tamamı bir delilik ve ahmaklıktır. O caiz değildir. Evvela: Bu belirtilerin zikir ve meşguliyet üzere meydana gelmesi (düşüncesi/inancı) halbuki onlar (zikir ve meşguliyet) buna ihtiyaç duymaz. İkinci olarak bu nurlar ve sesler bazen sadece zihnin ürettikleridir, gayb aleminden gelen bir şey değildir. Üçüncü olarak bu alemin şeyleri ortaya çıksa bunda ne fayda var ki! Zira (Allah’a olan) yakınlaşma bir alemin keşfedilmesiyle artmaz. Allah kendisine takarrub için itaatleri yaratmıştır. Şeytanlar bazen melekleri görebilir. Halbuki bu şeytanlar şeytan kalmaya devam ediyorlar. Sonra bu alemin hakikatleri ölümden sonra ortaya

⁷⁶ Rahmetullah en-Nedvî, *age.*, s. 267.

⁷⁷ Rahmetullah en-Nedvî, *age.*, s. 268.

çıkacaktır. Mümin için de kâfir içinde bu aynen böyledir. Bununla kastedilen kurbiyet herkes için hâsıl olur mu?!⁷⁸

İşte Şeyh kitaplarında tasavvuf ve sülûk ilmî hususunda önemli konuları ele almış ve zâhiri ve batını ilimleri bir arada tutan ilmî bir şekilde şerh etmiştir.⁷⁹ Nitekim Şeyh yine bu alandaki eserlerinde şeriat ve tarikat ehli arasındaki tartışmalı konularda meydana gelen yanlış anlayışın ortadan kaldırılmasına uğraşmıştır.⁸⁰

O, bu ilimde ilmî kıymete sahip büyük eserler te'lif etmiştir. Onların en meşhuru mesnevî *Zîrubem* (Mevlana Celaleddîn Rûmî'ye ait mesnevî şerhi)⁸¹, *et-Tenbîhü't-turâbî fî tenzihi İbn Arabî*⁸², *el-Muâmele mea'l-behâlil ve'l-mecâzib ve'l-belle*, *et-Teşerruf bima'rifeti ehâdîsi't-tasavvuf*, *et-Tekeşşüf an mühimmâti't-tasavvuf*, *Terbiyetü's-sâlik ve tenciyetü'l-hâlik* ve diğerleri.

Bunlar tasavvuf ve sülûk sahasında teorik ve pratik tecdîdî çalışmalarından bazılarıdır. Onun halifesi el-Celîl Abdülbârî en-

⁷⁸ Rahmetullah en-Nedvî, *age.*, s. 268.

⁷⁹ Bkz. "Sûfilerin şatahâtları" ve "vahdet-i vücûd" meseleleri gibi. Tânevî, Eşref Ali, *Bevâdirü'n-nevâdir*, s. 433,439-442; *Enfâsu İsa*, s. 659.

⁸⁰ Bunun örneği sufilerin velayet nübüvvetten daha faziletlidir sözü hakkında kendisine sorulması ve onun da şöyle demesidir. Bu sözün manası veli nebiden daha faziletlidir demek değildir. Risâlet makamı iki mertebeden oluşmaktadır. Birincisi velayet ikincisi ise nübüvvettir. Nebinin velayeti kendisinin nübüvvet mertebesinde daha faziletlidir. Onun nübüvveti cihetiyle halkın ifadesine yöneliktir. Velayeti cihetinden de hakka yöneliktir. Tabiki peygamber için asli olarak talep edilen şey Allah Teala'ya teveccühüdür. Teveccühün (halkın) ifadesine yönelik olması da başkasını talebidir. Tânevî, *Enfâsu İsa*, s. 411.

⁸¹ Muhammed b. Muhammed el-Belhî el-Konevî, eş-Şâir, el-Fârisî el-Ma'ruf bi Celâlüddîn er-Rûmî, (ö. 672/1207) ve el-Mesnevî el-Ma'nevî Kitabı tasavvuf, sülûk, şiir ve Fars edebiyatı alanlarında bir umde olarak kabul edilir. Altı cilttir. 26. 000 beyittir. Kıssalar, hikmetler, meseller, mev'ızeler ve Kur'an-ı Kerim'in tefsirini içermektedir. ez-Ziriklî, el-A'lâm, Dâru'l-ilm li'l-melâyin, Beyrut 1992, VII, 30.

⁸² Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Arabî Ebû Bekir el-Hatemî et-Tâî el-Endelüsî el-Ma'rûf bi Muhyiddîn İbnü Arabî. Hakîm, sûfi ve mütekellimdir. Endülüs'te hicrî 560/1165 yılında doğdu ve 638/1240 yılında Dımaşk'ta öldü. Birçok tanınmış kitapları vardır. İlmü'n-nefs ve tasavvuf ilmi hususunda el-Fütûhatü'l-mekkiyye onlardandır. Bkz. *age.*, VII, 281.

Nedvî, bu araştırmada başvurduğumuz *Beyne't-tasavvuf ve'l-hayat*⁸³ isimli kitabını te'lif etmiştir. O kitapta bu alanda şeyhinin ıslâhî ve tecdîdî çabalarını açıklamıştır. Ne var ki Tânevî'nin hayatının bu kısmı İslâmî uyanışla ilgilenenler, özellikle Hint alt kıtasında İslam'ın ve Müslümanların ilerlemesi için çalışanlar tarafından kapsamlı bir alan çalışmasını hak ediyor.

⁸³ Bu kitap el-Menhecü'l-İslâmî literbiyeti'n-nefs ismiyle basılmıştır.